

*Teadmisesest jääb inimesele väheks,
määrav on harjumus.*

6 Kommetest ja teistest väärtustest

Usaldusväarsus, põhjalikkus, vastupidavus, korralikkus, puhtus, hoolikus, detaililembus, sündsus, mõõdukus, kohusetunne, viisakus, lugupidamine, distsipliin.

See on hea hulk traditsioonilisi väärtusi, mis mõndagi võib ehmatada. Ometi ei saa hariduskvaliteeti parandada, kui me ei kanna hoolt nende viljaka kestmise eest.

Maailm, mis ainult *neid* väärtusi tunnustab ja *jõuga* kehtestab, on loomulikult eluvaenulik ja seega eemaletõukav. Küsimus on aga muus: *kas olukord, mis mainitud väärtuste tähelepanuta jätmisel tekib, on vastuvõetav või üldse püüdlumist väärt?* Tasub vaid hetkeks ette kujutada korralagedat kaootilist maailma, kust võib leida üksnes ebausaldusväärseid, pealiskaudseid, ebasündsaid, rämpaseid inimesi, kes millestki ei hooli ning kelle juures jätab soovida vähimgi viisakus! Seda ei saa keegi ometi tõsiselt tahta.

Olgu siis välja öeldud nii iseenesestmõistetav: kooli kvaliteet tervikuna paraneks, kui üksmeelse järjekindlusega nõutaks niihästi endalt kui ka õpilastelt kehtivate reeglite tegelikku järgimist, kokkulepitud aegadest kinnipidamist, iga töö täitmist vajaliku põhjalikkuse ja hoolsusega, üksteise kohtlemist tähelepanu ja viisakusega, kõigi oma asjade korrashoidmist, keha ja riiete eest hoolitsemist ning tarbetu ja ülemäärase lärmi vältimist. Nõnda saame rääkida suhtumisest, tõsidusest, stabiilsusest, vastutulelikkusest õppimise ja elamise kogukonnas – mida ju üks kooliklass on. Kuni kõik on võrdse väärtusega, ükskõiksuseni välja, kuni valitsevad suvalisus ja sihitus, tolereeritakse igat pahameeleavaldust, niikaua ei ole õhkkonda, mis haridust tõsiselt soodustaks.

Kuulen juba esimest vastuväidet: kas sulle ei tähendagi midagi loovus, fantaasia, spontaansus? Vastan: isegi väga palju tähendavad, ja nimelt nii palju, et tahan jõuda tingimusteni, kus need *mitte ainult näiliselt*, vaid *tõeliselt* areneda saaksid. Vaidlen vastu seisukohale, nagu oleks inimene tavaliselt seda loomingulisem, mida suurem on ta ümber segadus ja lärm, mida lähedamalt ta suhtleb kaasiniimestega ja mida vähem peab kinni mistahes teda puudutavatest kokkulepetest.

Ja juba järgneb teine vastulause: su rahu ja kord, usaldusväarsus, hoolikus, täpsus, viisakus ja põhjalikkus on ju üksnes pealesunnitud ja ettekirjutatud sisutud vorminõuded, mil pole mingit väärtust.

Sellega nõustun meelsasti. Seejuures pean enne juttu tegema mõistepaarist „vorm ja sisu“, mis on andnud filosoofidele aastasadadeks mõtteainet. „Sisu“ on ühtekokku loova vaimu manifestatsioon, nagu kunstiteos, mänguline eneseväljendus, teaduslik tõdemus, õigusloome, igasugune võimu- ja kõneväljund, aga ka teatud materiaalne toode. Mida avarapilgulisem, kindlama tajuga, tundlikum ja loomingulisem on loov vaim, seda kaalukam on sisu, mille ta vaimne olemine endast jäljena jätab.

Meie, inimesed, saame sisu käsitleda ainult tänu sellele, et see on realiseerunud mingis *vormis*. Sisu ei ilmne kunagi, kui tal pole vormi. Kui tahame leida juurdepääsu sisule, peame end siduma vormiga, üksnes selles on sisu kogetav. Sisu vormita – mõeldamatu.

Kahjuks ei saa lauset ümber pöörata, sest vorm ilma sisuta on vägagi mõeldav. Näiteid võib tuua igapäevaelust. Suhtlusvormid on laitmatud, aga mõttetühjad ja ebasiirad. Pintsli tõmbed on olemas, aga kui neid lähemalt vaadata, ilmneb siseimine tühjus. Reeglitest peetakse kinni, aga neist ei ole elus kasu. Süsteem toimib, ainult keegi ei tea enam, milleks see hea peaks olema. Komme nõuab toredust, ent kandev mõte on kadunud. Palvetatakse, lauldakse, retsiteeritakse piiblisalme, aga kõik on tühi leierdamine.

Nii vasturääkiv, kui see ka ei näi: sisu otsib vormi, aga vorm kaldub sööma sisu. Alles jäävad tühjad kestad. Need laiutavad ülemäära, paistavad silma suure visaduse poolest ning kaitsevad suurt mõttetühja välja igasuguse uue elu tärkamise eest.

Ilmset skeptilisust tekitab aga see, kui vormi olemasolu hakatakse eirama. Halb on, kui ei pöörata tähelepanu sellele, kas vorm on ehtne, õigustatud, tarvilik, kooskõlas juurdekuuluva sisuga. Vormi puhul tuleb alati uurida tagamaad: kas see täidab oma ülesannet **sisaldada** sisu. Tähelehdades ebaproportsionaalsust, ei aita meid vormi kaotamine. Valida tasub rohkem kahe positiivse, võrdselt õigustatud võimaluse vahel: kas tuua vormi tagasi algne sisu või leida uus vorm, mis soovitud sisu sobivalt esitada võimaldab. Vormitus pole siin mingil juhul väljapääs.

Kui juba vormist ja sisust jutt, siis peaaegu tahtmatult hakkab silma ka **välise** ja **sisemise** vastandlikkus, kuigi loomulikult pole päris lihtne võrdsustamine kohane. Tänapäeval on levinud seisukoht, et väline õigustab end ainult siis, kui see tuleb sisemusest, siseelust, kindlast veendumusest, vastasel juhul tekkiv kohandatud käitumine olevat lihtsalt teater. Juhtlause kõlab sel puhul järgmiselt: kõigepealt tänutunne, seejärel ütle tänu välja! Kõigepealt rõõmus häälestus, seejärel laula oma laulu! Esmalt leplik meelestatus, seejärel ulata naabrile käsi! Enne siiras huvi, seejärel haara raamat! Kõigepealt usklik süda, seejärel palveta või mine kirikusse!

Usun samuti, et see on ideaalne tee. Tuleb õpilaste meeled rahustada ja nad pühenduvad rahu tööle, mängule, õppimisele! Lastele tuleb õpetada korrastatud

mõtlemist ja selle väärtustamist ning palju kergem on neid panna kinni pidama välisest korrast! Tuleb õpilastele õpetada tähelepanelikkust kaasinimeste suhtes ning nad hakkavad käituma hoolivalt ja viisakalt! Lastes tuleb arendada ka armastust asjadega ümberkäimisel ning nad hakkavad rõõmu tundma, kui hoolikalt tehtud töö õnnestub! Tuleb avada nende silmad taimede, loomade ja maastike ilule ning nad hakkavad kõike seda kaitsma ega jäta kunagi enam prügi vedelema! Tuleb õpetada lapsi tõe armastama ja nad on valmis kõike ettevõtetut tegema põhjalikult ja kohusetundlikult! Hästi. Selliseid lauseid on lihtne kirjutada, ometi saab praktik aru, et see on suuresti illusioon.

Seepärast on vaja küsida: kas pole oma õigustus ka vastupidisel? Kas ei arenda väike laps aegamööda endas tänutunnet, kui tal lihtsalt iga abi ja toe peale lasta „aitäh“ öelda? Kas harjutades kruvi kruvi kõrvale, pliiaitsit pliiaitsi kõrvale, raamatut raamatu juurde panema, ei õpita ka mõtteid korrastama? Kas aja jooksul ei arene kaunist tajuv esteetikameel, kui laps peab puhtalt kirjutama, kirjalikku teksti hoolikalt kujundama, kõnelema selgelt ja väljendusrikkalt ning hoolitsema oma asjade eest? Kas rahu ei pöördu aeglaselt meeltesse tagasi, kui lihtsalt mõnda aega vaikida? Kas rõhutatud olek ei taandu pikkamööda, kui liitutakse endast võitu saades ühismänguga?

Kõik need juhud algavad – osaliselt võib-olla ainult näiliselt – välisest ning selle järel tuleb sisemine. Mõlemad teed on tuntud ka psühhoteraapias: süvapsühholoogid loodavad käitumisse muudatusi tuua sisekonfliktidest jagusaamisega. Käitumisteraapia töötab väljastpoolt, tegeldes nähtava käitumisega, sellega, mis süvapsühholoogide jaoks on sümptom. Mõlemad pooled peavad küll omavahel võitlust, ent edusamme võivad mõlemad ette näidata.

Muuseas polnud see keegi muu kui Pestalozzi, kes esimeses pedagoogika-alases kirjas, Stansi kirjas, tunnistas kogemustele tuginedes kasvatuslikult eriti mõjusaks „lihtsalt voorusliku eluhoiaku harjumused“. Kirjeldanud enne, kuidas ta äratas lastes kaastunnet sõjapõgenike vastu, kirjutab Pestalozzi järgmist: „*Nende tunnetega sidusin ma edaspidi harjutused eneseületamiseks, et sellega õpetada sedasama vahetut rakendamist ja hoiakut elus. Sel kaalutlusel oli õigupoolest sama vähe võimalik asutuse ühtne distsipliin. Ka see pidi aste-astmelt tulenema ilmnenu vajadustest. Vaikus kui abinõu, et jõuda eesmärgi, tegevuseni, on võib-olla esimene sellise asutuse saladus. Vaikus, mida nõudsin, kui kohal olin ja õpetasin, oli minu jaoks suur abivahend eesmärgi saavutamisel ning samamoodi kinnipidamine asendist, milles lapsed pidid istuma. ... Muuhulgas nõudsin nalja pärast, et nad öeldu kordamise ajal pilgu ühel sõrmel hoiaksid. Uskumatu, millise toe annab sellistest piasjadest kinnipidamine kasvatajale suurte eesmärkide saavutamisel. Distsiplineerimatu tüdruk, kes harjub tunde keha sirgelt, pead otse ja silmi paigal hoidma, teeb ainuüksi juba sellega edusammu kõlbelse hariduse suunas, mida keegi ilma seda kogemata ei usuks. Need kogemused on mulle aga õpetanud, et lihtsalt voorusliku eluhoiaku*

harjutamine aitab vooresliku võimekuse tõelisele kasvatamisele otsatult rohkem kaasa kui kogu õpetamine ja jutlustamine ilma selle võimekuse väljaarendamiseta. Ka oli mu laste meelelaad tänu nende põhimõtete järgimisele ilmselgelt helgem, rahulikum ja kõigele õilsale ja heale vastuvõtlikum, kui oleks võinud oletada kogu tühjuse juures, mis kõige hea mõistes nende peades valitses. ... Selgitasin oma lastele äärmiselt vähe, ma ei õpetanud ei moraali ega religiooni, aga kui nad olid vaikselt, nii et oli kuulda iga hingetõmme, küsisin neilt: kas te ei muutu nii olles mõistlikumaks ja tublimaks, kui lärmates?“ (*"Kogutud teosed"* 13, 17 ja 15.)

Teadagi oleks kohatu püüda peensustes Pestalozzit jäljendada, on ju elustiil vahepeal mitmes mõttes tugevasti muutunud. Asi on põhimõttelises tõesuses: mõttelaad ja käitumine, sisemine ja välimine, sisu ja vorm on *vastastikuselt mõjult* elavalt üksteisega seotud. Nii on soovitatav katsetada mõlemat: mõjuda seestpoolt välisesse ja välisest sissepoole.

Oma mõtete illustreerimiseks tahaksin jutustada lühikese oma tunnis aset leidnud episoodi. On talv, pool kaheksa hommikul ja seepärast veel pime; istume kuueteistkümneaastaste õpetajaks pürgijatega üheskoos ringis ning kõigepealt lasen neil laulda kirikulaulu „On iga hommik heldus uus - Su ustavus on, Issand, suur“¹. Annan kõrguse ja märguande alustada ning lasen klassil laulda. See on jube. „Heldusest“ ja „uudsusest“ pole juttugi, pigem lauldakse pahuralt, loiult, igal juhul vähimagi pühendumuseta. Läbi häda jõutakse lõpunoodini. Olin arvestanud, et nii võib minna. Ütlesin umbes järgmist, ise sealjuures ennast toolil sirgu ajades ja püüdes ise „helde“ ja „uue“ pilguga maailma vaadata: „Ei, mitte nii. Nüüd seadke end kõigepealt sirgelt istuma, hingake korraka sisse, andke nii palju häält, et kõik kuuleksid, mõelge laulu sisule ja proovige kogu hingest laulda rõõmsat hommikulaulu.“ Siis andsin sissetulekuks märku, mis oli tõeline märgu- anne, dirigeerisin hoogsalt ning laul kõlas, nii et lust kuulata. Selle peale võtsin asja kokku algusele viidates: „Esimesel korral laulsime kõik täpselt nii, kuidas tuju oli. Kes siis talvel hommikul heameelega vara tõuseb, et kooli minna? Ja kes laulab kohe heameelega hommikulaulu? Kui võtaksin meie tusast meeletatust absoluutsena, peaksin ütleva, et me nimelt ei saagi teistmoodi, meie hingeseisund ei luba teisiti. Aga nagu näide kinnitas – juba pool minutit hiljem me suutsime. See tuli välja esimese ja teise korra laulmise kvaliteedi erinevuses, sest see on täpselt *meie vabaduse mõõt*.“

Pöördume tagasi algul mainitud väärtuste juurde. Kõik need tähendavad meile – õpetajatele ja õpilastele – kohustusi ning võimaldavad meile ka kindla hulga vabadust sõltuvalt meie arusaamisest ja heast tahtest. Kui anname neis väärtustes järele, jääb õppimises midagi puudu. Nii õpilastel kui ka õpetajatel kulub

¹ Kristel Neitsovi tõlkes, orig. „*All Morgen ist ganz frisch und neu des Herren Gnad' und grosse Treu*“. – Tlk.

liiga palju energiat teemavälisele, sest jooksvalt hakkavad tekkima probleemid ja konfliktid. Kui väärtustest lähtuvad hoiakud ja käitumine on pelgalt pealesurutud, üksnes välised, on midagi valesti. Aga kui neist sellepärast loobutakse, on midagi veel rohkem valesti. Ainus lahendus on näha neis väärtustes igavest kasvatuslikku ülesannet ning panna neisse sisu ja elu, püüdes seda teha omaenese eeskuju ning teadagi ka vestluste ja manitsuste kaudu. Siis ei mõju need külgepoogitute ega mõttetutena, vaid on puhta inimlikkuse väljendus ning aitavad kaasa pühendunud ja viljaka õppimise võimalikuks saamisele.